

ՆԻԲՕԼԱ ԵՕՌԿԱ
NICOLAE IORGA

1871—1931

9(498)

ՅՈՒՆԿՈՒՆԻՍԿԻՆ
30-61

Հայ Մշակույթի Բարեկամներու

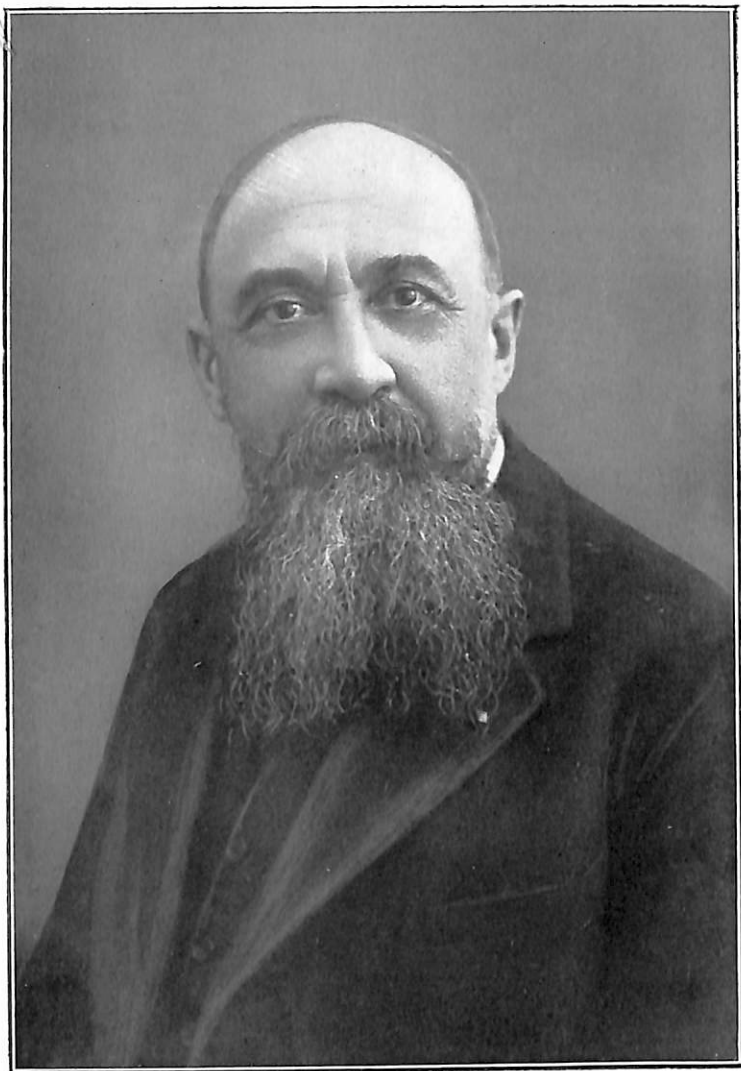
Հնկերակցութիւն

Fundația Culturală Armeană

5 OCT 2011

ՓՐՕՖ. ՆԻՔՕԼԱ ԵՕՈՒԿԱ
ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՋ ՊՈՒՐԲԵՇԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻՆ

Photo Arax, Paris

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐՈՒ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ-
ՊՈՒՐԲԵՇ

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՀԱՅ ԵՒ ՌՈՒՄԵՆ ՄՏՔԻ ԵՂԲԱՅՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» — ԹԻԻ 1

9(498)
30-61
26

ՆԻՔՕԼԱ ԵՕՈՒԿԱ

(ԻՐ ԺՄՆԴԵՆՆ 60ԵՄԵՎԻՆ ԱՌԹԻԻ)

ՄԱՐԴՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ

—
ՄԵՐ ԲԵՐԵԿԱՄԸ

1931

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
ՎԻԵՆՆԱ

(6095)

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԵԼ ԼՈՒԹԻՒՄ

Ռուսական ժողովուրդը այսօր կը տօնէ իր մեծ գաւազնը: Ծննդեան վաթսուամեակն է Փրօֆ. Նիֆօլա Եօնկայի, ռուսական մտքի մեծ վաստակաւորին որ իր բովանդակ կեանքը նուիրեց սերունդները կրթելու, անոնց մէջ արթնցնելու լոյսի ծալքաւ, ու կերտելու համար անոնց մէջ մարդն ու հայրենասէրը:

Ռուսական բովանդակ ազգը կը խոնարհի այսօր վաստակի մը առջեւ: Կը տօնէ պտուղը շատ մը տասնեակ տարիներու փրօնման: Ու հպարտ է մարդուն համար որ այդ պտուղը բերաւ:

Հայ ժողովուրդը չէր կրնար չմասնակցիլ այս տօնին:

Այս տօնը տօն մըն է նաեւ հայ ժողովուրդին համար, որովհետեւ ան Նիֆօլա Եօնկայի մէջ գտաւ իր մեծ բարեկամը, — Գիտնականը որ նանչցաւ ու գնահատեց համեստ դերը մեր փոքրիկ հէֆ ժողովուրդին աշխարհի փառափալքութեան մէջ, ու Սրտի Մարդը որ կրցաւ զգալ դարաւոր տառապանքը փառափալքութեան համար մարտնչող ու գոհուող ցեղի մը:

Ահա թէ ինչո՞ւ լոյս կու գայ այս գրքոյկը:

10739-579

ԱՅՐԻՄ ՈՒ ԳՈՐԾԸ

ԳԻԾԵՐ ԻՐ ԿԵՆՍԻՔԸ

Բայց նախ իր կեանքը քանի մը բառով:

Փրօֆ. Նիքօլա Եօռկա ծնած է Պօթօջան 1871 Յու-
նիս 5ին: Ան կը սերի վաղեմի ընտանիքէ մը որ շատ մը մտա-
ւորականներ տուած է: Հինգ տարու՝ որը կը մնայ, ու
զրկանքներու մէջ կ'անցընէ իր մանկութիւնը: Տասը տարեկա-
նին կը մտնէ Պօթօջանի Լիսէն, ուրկէ կը վտարուի տնօրէնին
քմահաճոյքովը: Կ'անցնի Եաշ, գիշերօթիկ Լիսէ մը՝ ուրկէ
եւս կ'արտաքսուի քանիցս: 1888ին կը յաջողի մտնել Եաշի
Համալսարանը, զոր կ'աւարտէ հազիւ 19 տարու:

Ուսուցչական ասպարէզն է որ կը հրապուրէ զինքը:
Փլօէշթը կ'ըլլայ ուսուցչական իր առաջին բեմը: Լիսէի իր
ուսուցչութիւնը կը տեւէ չորս տարի: 1895ին ընդհ. պատմու-
թեան դասախօս կ'անուանուի Պուքրէշի Համալսարանին մէջ,
երբ հազիւ 24 տարու է: Նոյն այդ Համալսարանին մէջ է որ
ան պիտի շունչ սպառէր 36 տարիէ ի վեր՝ մերթ իբր դասա-
խօս ընդհանուր եւ ռումէն պատմութեան եւ ռումէն հին մա-
տենագրութեան, մերթ իբրեւ տեսուչ Համալսարանի գրա-
կան եւ փիլիսոփայական ճիւղին, եւ ի վերջոյ իբրեւ Համալ-
սարանի վերատեսուչ:

Ան չի գոհանար միայն բեմէն խօսելով: Լոյս կ'ընծայէ
նաեւ պտուղը իր պատմական հետազոտութեանց՝ գրքերով
եւ հանդէսներով, որոնք բաւական են պատկառելի մատենա-
դարան մը լեցնելու:

Ուսուցիչ եւ մատենագիր Եօսկան կը սկսի տակաւ հմայք գրաւել ռումէն կեանքի մէջ: Իր առասպելական յիշողութիւնը, տքնաջան ոգին եւ անսպառ կորովը, որոնց կ'ընկերանան իր հմայիչ խօսքը եւ իր գրելու գիւրդութիւնը, տակաւ գիրք ու համբաւ կը ստեղծեն: Բայց դժուար կ'ըլլայ վերելքը, ու պէտք կ'ըլլայ յաղթել շատ մը խռթերու:

Առաջին խռթերը Ակադեմիէն կու գան: Ազդուած իր յօդուածներէն Էմիլ Կամետան ռումէնի մէջ՝ աւագեմականները կը մերժեն մրցանակի արժանացնել Եօսկայի երկու պատմական աշխատութիւնները: Մտաւոր աշխարհը կը դայթակղի: Համալսարանական 85 փրօֆէսէօրներ բողոքի գիր մը կը ստորագրեն Ակադեմիին դէմ, որ պիտի խոնարհէր ինքն ալ օր մը, 1911ին Եօսկան անդամ հռչակելով իրեն, եւ անոր ապագայ հմայքէն բաժին հանելով իրեն ալ: Եօսկան, այսօր, զարդն է Ռումէն Ակադեմիին:

Եօսկան չեն գոհացներ համալսարանն ու ճառերը: Ան իր մէջ տարբեր առաքելութիւն մը կը զգայ: Պէտք է որ լոյսը դէպի գիւղը թափանցէ, ու հոնկէ բխի արուեստը: Քաղաքը չի կրնար կազմել ցեղի մը հոգին: Այս նախանձախնդրութիւնն է որ զինքը կը մղէ 1902ին աշխատակցելու Սերմնացանին, զոր 1904—1906 պիտի վարէր ինքը:

Իր առաքելութիւնը կանգ չ'առնէր հոտ: Պէտք կը զգայ հնոց մը ստեղծել՝ ուր կերտուի ռումէն հոգին: Ուր մայր ցեղին հետ հաղորդուելու դան օտար լուծի տակ տուայտող եղբայրները: Ամառնային Համալսարանը՝ 1908ին հիմնուած Վըլէնի-տէ-Մունթէ գիւղաքաղաքին մէջ՝ այդ հնոցը կ'ըլլայ, եւ կը շարունակէ ըլլալ մօտ քառօրդ դարէ ի վեր: Հիմա որ հայրենիքը ամբողջացաւ՝ Վըլէնին կը ջանայ թրծելու նոր Ռումէնը: Ամառնային Համալսարանի կողքին կայ հիմա եւ Առաքելութիւններու Կրթարանը, Տպարանը, ու ինչ որ անհրաժեշտ է մտքի ոստան մը դառնալու համար:

1908ին Եօսկա կը մտնէ լրագրութեան մէջ: Ռումէն ժողովուրդը իր բեմը կ'ըլլայ՝ ուրկէ ան պարբերաբար կ'ըսէ իր խղճի խօսքը օրուան խնդիրներուն մասին: Քաղքենի բար-

բերը, քաղաքական քուլիսները, կուսակցական մտայնունութիւնը կը ջղայնացնեն զինքը, ու կը ձգտի նոր բարքեր բերել: Դաստիարակն է որ կ'երկրորդէ հրապարակագիրը, ինչպէս պիտի երկրորդէր քաղաքական գործիչն ու կուսակցապետը:

Պատերազմը իր ջիղերը կը լարէ: Ռումէն չեղոքութեան շրջանին, 1914—1916, ան կը սերմանէ ազգային միութեան հունտը: Երբ Պուրէշը կ'իյնայ Գայդէրին ձեռքը՝ ինքն ալ, ռումէն կառավարութեան եւ ռումէն մտաւորականութեան հետ, կ'ապաստանի Եաշ, հետը տանելով թերթն ու մանաւանդ խրախուսիչ խօսքը, զոր ամէն օր կ'ուղղէ յուսահատող զանդուածներուն, անոնց ցուցնելով գեղեցիկ արշալոյսը:

Զինադադարը նոր ճիգով կը լեցնէ զինքը: Իր ուժերուն լրութեանը մէջ՝ ան կը շարունակէ միշտ սերմը ցանել: Նախագահ ռումէն խորհրդարանին թէ ուսուցիչ համալսարանին մէջ, Ռումէն ժողովուրդի էջերէն թէ իր հրապարակային դասախօսութիւններով, ան միշտ պատնէշին վրայ է:

Ան, ներկայիս, վերատեսուչն է Պուրէշի Համալսարանին ու դասախօս պատմութեան, անդամ Ռումէն Ակադեմիոյ, պետ Ազգային Կուսակցութեան, երեսփոխան ու քաղաքապետական խորհրդական: Տնօրէնն է Նէամուլ Ռօմբնէսթիթին, նախագահ Պատմական Յիշատակարաններու Յանձնաժողովին, Մշակութային Լիկային, Հարաւ-Արեւելեան Եւրոպայի Ուսմանց Կաճառին, եւ վարիչ՝ Փարիզի ու Հռոմի ռումէն դպրոցներուն, եւ Վենետիկի Ռումէն Տան: Անդամ է դանազան պատմագիտական կաճառներու, պատուակալ դասախօս կամ պատուոյ տօքթէօր զանազան օտար համալսարաններու, եւ Բիւզանդագէտներու Համաժողովներուն նախաձեռնիչ: Վերջապէս վարիչ Վըլէնի-տէ-Մունթէի կրթական հաստատութեանց, — Առաքելութիւններու Դպրոցին, Ժողովրդական Համալսարանին, ու անոնց յարակից հիմնարկութեանց:

1931 Ապրիլ 25ին ան կոչուեցաւ կազմելու ռումէն դահլիճը, եւ այս պահուս վարչապետն է Ռումանիոյ:

ՈՒՍՈՒՅԻՉԸ

Կեդրոնական դիժը, Նիքոլա Եօռկայի մէջ, ուսուցիչն է: Նախ որ ուսուցչութիւնն է եղած իր անդրանիկ ու տեւական ասպարէզը. յետոյ անո՛ր համար որ ան ուսուցչին կը զոհէ իր յարակից բոլոր մտահոգութիւնները: Ամբողջ քառասուն տարի ան սերունդներ կրթած է, ու այսօրուան Ռումանիան բան մը կը պարտի իր շունչին: Ու դեռ, քառասուն տարի յետոյ ալ, ուսուցիչ կ'ուզէ մնալ ան, ուսուցիչը դալո՛ց սերունդներուն ալ: Որովհետեւ կը զգայ որ աշխարհը դէպի նիւթը կը վազէ, ու սերունդներուն ձեռքը պէտք է դէ՛նքը տալ՝ որպէս զի գերին չգառնան նիւթին, ու իրենց հոգիներուն մէջ կարենան անվթար պահել այն աղուոր շունչը որ մարդը անասունէն կը զատէ:

ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ուսուցիչ Եօռկան պատմութիւնն է ըրած իր մասնագիտութիւնը: Պատմութիւնը ոչ թէ իր չփոփ-չոր թիւերուն կամ թուականներուն համար, այլ այն դասերուն համար զորս պէտք է անկէ քաղել: Հինն ըլլայ թէ նորը, ռումանական թէ օտար՝ պատմութիւնը զոր ան կ'աւանդէ, դէպքերու նկարագրութիւնը չէ, ոչ ալ անոնց իմաստասիրական վերլուծումը, այլ ուղղակի բարոյախօսութեան դաս՝ ուր դարերուն հերոսները ու անոնց հիւսած դէպքերը կու գան կը պատմեն իրենց սխալները ու իրենց խրատը կու տան:

Ճշմարտութիւնն է զոր կ'ուզէ խլել պատմութեան ծոցէն, ոչ այն ճշմարտութիւնը որ հաճելի է մեր սրտին, այլ ան որ կծու կը խօսի մեզի: Ճշմարտութիւնը որ միակ դէպքէ մը, միակ շրջանէ մը չի բխիր, այլ դէպքերուն համադրութենէն, դարերուն հաւաքական ճիշդէն:

ՏԵՂԻՆԱԿԸ

Ամբողջ գրադարան մը կը կազմեն անոր երկերը: Յանկն անգամ անոր հեղինակութիւններուն բաւական է սարսափով

համակելու մեզ: Ի՞նչպէս թէ միակ անհատ մը կրցեր է այս բոլորը լոյս աշխարհ հանել:

Անդադար զրած է ան: Գրելը պէտք մը դարձած է իրեն, տեսակ մը ներքին պահանջ: Լոյս աշխարհ հանած է ինչ որ իր տքնութիւններն ու զննութիւնները տուած են իրեն, ու ինչ որ ինքը մտածած է: Բոլորը:

Իր երկերուն ստուար մասը պատմական աշխատութիւններ են: Ինչ որ պատմած են իր զննութիւնները՝ փութացած է մարդոց պատմել, նախ գիտական բեմերէն, ուսուցչի ամպիոնէն եւ ժողովրդական հաւաքոյթներու մէջ, ու յետոյ նաեւ հատորներով, ամբողջ աշխարհին:

Նախ ան պրպտած է իր ժողովուրդին պատմութիւնը ու անոր առնչութիւնը միւս ցեղերուն հետ: Բացի ռումէն երկրին եւ պետութեան պատմութենէն, զոր զրած է ռումաներէն, Փրանսերէն, գերմաներէն եւ իտալերէն, զանազան հատորներու նիւթ ըրած է նաեւ Թրանսիլվանիոյ եւ Հունգարիոյ, Պուրովինայի, Պեսարապիոյ եւ Տօպրուճայի Ռումէնները:

Իր զանազան երկերուն նիւթ կազմած են դարձեալ ռումէն ժողովուրդին պատմական յարաբերութիւնները՝ Փրանսացիներուն, Ռուսերուն, Անգլիացիներուն, Յոյներուն, Սերպերուն, Չեխերուն, Լեհերուն, Թուրքերուն, Հունգարներուն, Սլաւներուն, Ուքրայնացիներուն, ինչպէս եւ Հայերուն հետ:

Առանձին, յաճախ մէկէ աւելի հատորներու մէջ ուսումնասիրած է ռումէն եկեղեցիին պատմութիւնը, ռումէն բանակին պատմութիւնը, ռումէն մամուլի պատմութիւնը, ռումէն հին արուեստին պատմութիւնը, Ռումանիոյ պատմութիւնը ճամբորդներու բերնով, ռումէն գրականութեան պատմութիւնը, ռումէն ժողովրդական արուեստը, եւ այլն:

Ամբողջ գրադարան մը կը կազմեն իր ուսումնասիրութիւնները պատմական անցքերու եւ անձերու շուրջ, նախ նիւթ կազմած դասերու, գեկոյցներու կամ բանախօսութեանց, եւ յետոյ լոյս տեսած ոմանք հատորով կամ գրքոյկով, բայց չատերը իր Revista Istorică պատմական հանդէսին ռումանե-

րէն եւ Քրանսերէն կրկնակ տպագրութեանց զանազան թիւե-
րուն, Acte si Fragmente խորագրով երեք հատորներու, Stu-
dii si Documente շարքին երեսունէ աւելի գրքերուն, Ռումէն
Ակադեմիոյ Analeներուն եւ Buletinներուն, ինչպէս նաեւ փա-
րիզի Ռումէն Դպրոցին լոյս ընծայած Mélangesներուն մէջ:

Միայն Ռումանիոյ պատմութիւնը չէ որ առարկայ ըրած է
իր ուսումնասիրութեանց. ան դասախօսած եւ գրած է նաեւ
ուրիշ ժողովուրդներու անցեալին վրայ, ինչպէս Histoire des
Croisadesը, Notes et Extraitsի հինգ հատորները Խաչակրու-
թեանց մասին, Օսմ. Կայսրութեան պատմութիւնը՝ Ge-
schichte des osmanischen Reichesի հինգ հատորներով, Պալ-
ֆանեան ժողովուրդներու Պատմութիւնը, Արեւմուտքի եւ
Արեւելքի յարաբերութիւնները Միջին-Դարուն, Պատմութիւն
միջնադարեան եւ ժամանակակից արուեստին, Գական քա-
ղաքութիւնը եւ հռոմէական ֆաղափարքութիւնը, եւ շատ
ուրիշներ:

Ան հատորներով լոյս ընծայած է նաեւ, նախապէս բա-
նախօսութեան նիւթ ընելէ յետոյ, իր ճամբորդի նոթերը դա-
նազան երկիրներու մասին՝ ինչպէս Շուէտի, Նորվեգիոյ,
Սպանիոյ, Փորթուգալի, Ամերիկայի, Անգլիոյ, Յունաս-
տանի, տարբեր գլուխներու նիւթ դարձնելով անոնց հոգա-
մասը, ցեղը, պատմութիւնը եւ քաղաքակրթութիւնը:

ԳՐՈՂԸ

Եօռկա փորձած է նաեւ գրականութիւն ընել: Ան գրգռած
է իր ուղեղին բոլոր ստեղծագործ ծալքերը: Գրած է քեր-
թուածներ, պատմուածքներ եւ թատերախաղեր: Անոնց մէջ
արուեստին մտահոգութիւնը չկայ, որովհետեւ ան չի դաւա-
նիր որ արուեստը պէտք է ընել արուեստին համար: Միշտ
ուսուցիչն է որ ինքզինքը կը ցցէ անոր գրականութեան մէջ,
— դաստիարակի, մտահոգութիւնը: Իր պատմուածքներուն
մէջ ան ուզած է պատմել իր ժողովուրդի հոգին՝ անոր միա-
միտ յուզումներովը, անոր վայրի գեղեցկութեանը մէջ. իսկ

իր թատերախաղերը պատմութեան դասագրքեր են՝ ուր իր
հերոսները կու գան իրենք կը պատմեն իրենց ապրումները:

Իր թատերախաղերէն յիշենք Երեմիայի Տիկիմը, Կէօքկէ
Լագար, Հայրենիքին դէմ, Թուտոր Վլատիմիրէսֆու, Ժողո-
վուրդի բարեկամը, Սուրբ Փրանչիսկոս, Հեքսոնոս Եղբայրը,
Քասանորա, Վտարանդի Իշխանը, Ովիտիոս Եւայլն:

ՏՈՒՄՈՐԸ

Նիքօլա Եօռկա վարպետ մըն է խօսքի: Աւելի ճիշտ ար-
եւատագէտ մը, որովհետեւ ան գիտէ կախարդելը: Ի՞նչ փոյթ
նիւթը, երբ կրնայ բարախուն դարձնել զայն՝ կեանք խառնե-
լով անոր, ու ամէնէն չոր բնաբաններէն իմաստ ու դաս
քամել: Ան հաճելի կ'ընէ ամէնէն չոր նիւթն անգամ, փա-
կազիծերը բանալով լա՛յն լա՛յն ու դուրսէն կեանք բերելով
իր նիւթին մէջ, ու դիմելով բազմատութեանց, զուգակշիռ-
ներու՝ որոնք պահ մը կը թարմացնեն ունկնդիրները եւ
նիւթը կը տանին կեանքին: Ան չի կարդար նոյն իսկ իր ամէնէն
լուրջ ուսումնասիրութիւնները՝ որովհետեւ իր զարմանալի
յիշողութիւնը կ'ուղեկցի միշտ իրեն. այլ զանոնք կ'արտա-
սանէ զրոյցի մը, բազմիցս կրկնուած դասախօսութեան մը
պէս:

ՏՐԱՊԵՐԱԿԱԳԻՐԸ

Եօռկա միայն իր աշակերտներուն չուղղեց իր խօսքը: Ան
ամէն օր խօսեցաւ եւ ժողովուրդին: Անո՛ր ալ ուղղեց իր դա-
սերը ամէն օր: Նէամուլ Ռօմընէսքը, 25 տարի է, ամէն օր
հանրութեան կ'ըսէ իր մտածումը, աւելի ճիշտ՝ իր խրատը:
Կարճ, օրը օրին, Եօռկա կ'ուղէ ամէն օր իր կարծիքը ըսել:
Տեսակ մը պահանջ լայն զանգուածին հետ խօսելու: Ան տա-
րած է թերթը հետը Եաշ, հոն ապաստանած օրերուն, որ-
պէս զի խօսակցի իր ժողովուրդին հետ աղէտի եւ սպանդի
պահուն: Ան, նոյն իսկ հեռաւոր ճամբորդութեանց մէջ, օրը
օրին, իր կարծիքը կը դրկէ թերթին չուղելով իր խօսքին թելը

խղել: Իր փոյթը չէ արդիական լրագիր մը տալ զանգուածին ձեռքը. զանգուածը իր մտածման կապելու պահանջէն կը բխի իր մտահոգութիւնը:

ԲԵՂԵ ԲԵՍԱՆ ԳՈՐԾԻՉԸ

Նիքոլա Նօուկա մաս առաւ նաեւ քաղաքական աշխատանքներու մէջ: Երկրին դէկը ձեռք առնելու փառքին համար չէր՝ այլ քաղաքական կեանքի մէջ մտցնելով համար բարձրեւոր ազնուութիւնը: Իշխանութեան հասնելու պապական չբռնկեցաւ ան, ոչ ալ դինքը գինովցուց մեծ կուսակցութեանց փառքը: Մեծ կուսակցութիւնները լքեց՝ ունենալու համար սեղմ թիւով հետեւորդներ որ իր ետեւէն չքալեն իշխանութեան հասնելու յոյսով, այլ իր վարած դատէն առինքնուած: Ատկէ է որ Ազգային-Գիւղացիական մեծ կուսակցութիւնը թողուց՝ նախընտրելով հաւատացեալներու փոքր թիւով մը մնալ Ազգային կուսակցութեան մէջ:

Ան գոհ է անկեղծ, հաւատարիմ բարեկամներու համեստ թիւովը. բա՛ւ է որ անոնք ալ, իրեն պէս, դժգոհ ըլլան քաղաքական բարձրէն, ուր կուսակցականութիւնն է որ կ'իշխէ բոլոր մտահոգութիւններուն վրայ:

Ու հիմա որ ստանձնած է ուսմէն կառավարութեան դէկը՝ տքնելու եւ երկիրը տքնութեան մղելու հաճոյքին համար է:

ՆԱՅՐԱՆԱՍԵՐԸ

Մոլի, այլատեաց, ինքնապարծ հայրենասիրութիւնը չէ իրը: Իր ժողովուրդը կը սիրէ ոչ թէ անոր բացառիկ փառք վերագրելով ցեղերու ընտանիքին մէջ, այլ ճանչնալով նաեւ իր ժողովուրդին վրէպները: Կը սիրէ իր ժողովուրդը՝ ճգնելով զայն բարձրացնել: Զի՛ չփացներ, չի՛ գովեր զայն: Անոր երեսին կը պոռայ իր սխալները: Ազնիւ բաները՝ զոր կը տեսնէ աշխարհը պատած ատեն՝ կու գայ անոր աչքը խոթելու: Երբ ուսմէն ժողովուրդը դեռ կը հեծէր զանազան լուծերու տակ՝ ամբողջական Ռուսանիոյ իդէալն էր կորելը իր

հայրենասիրութեան. հիմա որ իրականացաւ դարաւոր երազը՝ ան կը ճգնի հոգիներով միութիւնը բերել, որովհետեւ եղբայրը եղբօր խորթ կը տեսնէ:

Սնապարծ հայրենասիրութիւնը չկայ իր մէջ ու չ'ուզեր կեղծ փառքերով պսակել իր ժողովուրդին պատմութիւնը: Ծշմարտութիւնն է հիմը եւ իր հայրենասիրութեան:

ԲԱՐՈՁԻՉԸ

Նօուկա իր խօսքը պտտցուց նաեւ երկրէ երկիր: Քիչ մարդիկ իրենց ժողովուրդին համբաւը տարածած են աշխարհի բոլոր ծագերուն, ու իրենց ժողովուրդը օտարներուն սիրուցած, այնքա՛ն որքան կ'ընէ Նօուկա տարիներէ ի վեր, ման դալով աշխարհի համալսարանները, իր գիտնականի խօսքը արտասանելով մեծ բեմերէն, բարձրացնելով իր երկրին վարկը, սիրցնելով իր ժողովուրդը: Դասախօս եւրոպական ինչ ինչ համալսարաններու մէջ՝ ամէն տարի անոնց կը վազէ իր նոր խօսքը տանելու, ու թարմացած դառնալու երկիր: Անդամ չատ մը օտար կաճառներու՝ կ'երթայ յանուն իր երկրի փառքին, կ'երթայ հեռաւոր ափեր, ինչպէս գնաց Ամերիկա՝ անծանօթ ժողովուրդ մը ծանօթացնելու, բայց մանաւանդ Ամերիկայի զանազան քաղաքներուն մէջ ցրուած պանդուխտ Ռուսներուն հայրենի հողին ողջոյնը տալու ու անոնց մէջ արծարծելու հայրենիքի կարօտը:

ԿՈՒՍ ԲՆԵԼԸ

Շատերը սերունդ կը կրթեն կամ կը պրպտեն, շատերը կը խօսին բեմէն ու մամուլին էջերէն, բայց քիչերը իրենց խօսքին մէջ կը դնեն այն բացառիկ մտահոգութիւնը՝ զոր իդէալով մը գինովցած մարդը կը դնէ: Նօուկա ողբերիչ մըն է՝ որ իր ունկնդիրը կ'ուզէ բարձրութիւններու տանիլ, առաքեալ մը որ իր խօսքին ուժովը կը ճգնի հոգիները ազնուացնել: Ան սովորական խղճամիտ ուսուցիչը չէ որ իր նիւթը

կ'ուզէ լրիւ աւանդել, այլ ինքն է որ նիւթը կը ձեւէ, կը ստեղծէ յաճախ, որպէս զի ոգիով գինովցնէ ունկնդիրը:

Այս բազմատաղանդ մարդուն բոլոր գիծերը՝ ուսուցիչն ու հեղինակը, հռետորն ու քաղաքագէտը, բոլորը, եղած են կարծես իր մէջ կերտելու համար առաքեալը ու անոր ի սպաս դնելու իրենց բոլոր ճիգերը:

Վըլէնի-տէ-Մունթէն հնոցն է իր առաքեալի ճիգերուն: Հոն է որ, քառորդ դարէ ի վեր, սերունդներով կը զբաղի: Ասոնք այն սերունդները չեն որ համալսարանին մէջ շարաթը քանի մը ժամ կը լսեն իր դասը կամ ներկայ կ'ըլլան իր բանաստեղծեանց՝ իրենց հետ տանելով քանի մը նօթեր կամ ամփոփ տպաւորութիւն մը միայն: Այլ տեսակ մը հոգեւոր դաւակներ են որ կը թրծուին իր շունչով: Ոմանք ամառը կու գան իրմով հաղորդուելու. ուրիշներ կը մնան ամբողջ ձմեռը:

ՄԱՐԴԵ

Ու իր բոլոր արժէքներուն մէջ կայ մէկը՝ որ իմաստ կու տայ այսօրուան տօնին: Մա'րդը: Մարդը իր նկարագրի գիծերուն մէջ: Առաքիլն մարդը՝ որ չի շլանար նիւթով, մարդը որ խտէալի մը կը հաւատայ, եւ որ կը տքնի: Չըսենք միայն որ Եօսկան հրաշք կը գործէ իր առասպելական յիշողութեանը, իր ամբարած հմտութեան, իր խօսելու եւ գրելու անըմբռնելի գիւրութեանը շնորհիւ: Չմոռնանք որ ան եւ կը տքնի, — կը հսկէ գիշերները ու կը քրտնի օրն ի բուն. որ հա'մ կ'առնէ աշխատանքէն, խոնջէնքէն. որ կ'ատէ նիւթը, վայելքը, զուարճութիւնը: Իր բնական ձիրքերը կ'աջակցին միայն բեղմնաւորելու իր հոգիին ուժը:

II.

ՄԻՐ ԲԱՐԵԿԱՐԸ

Հայ ժողովուրդը շատ բարեկամներ է ունեցած: Իր դարաւոր մարտիրոսագրութիւնը իրեն շահեցուցած է բարեկամներ աշխարհի բոլոր ժողովուրդներէն: Անախընթաց չարչարանքը՝ զոր ան կրած է՝ չէր կրնար չփոթորկել քաղաքակիրթ աշխարհի խղճմտանքը, ու չստեղծել պաշտպաններու զմայլելի փաղանդ մը, որ մեր ցաւերուն հետ լացաւ, դալարուեցաւ մեր ճիգերուն հետ, եւ ոգեւորուեցաւ մեր պայքարներով: Եւրոպայի ու Ամերիկայի մէջ անթիւ մարդասէրներ եղան որ մեր վէրքերը մեղքցան, ու փորձեցին մեզ սփոյնել մեր սուգին ու կարիքներուն մէջ, մեզ կարկառեցին իրենց եղբայրական ձեռքը, ու չլքեցին մեզ երբ պաշտօնական աշխարհը մեզ մինակ թողուց:

Բայց քիչերը եղած են որ հայ ժողովուրդը սիրեն իր արժէքներուն համար: Որ ճանչցած ըլլան այն երախտիքը զոր այս փոքր բայց արի ժողովուրդը բերաւ աշխարհի քաղաքակրթութեան, փոթորիկներուն կուրծք տալով, հեզնելով դարերուն եւ ցեղերուն ցանած խութերը, ինքզինքը քամելով: Այո՛, քիչերը եղան որ պրպտեցին մեր հոգին, գտան հոն զմայլելի ծարաւը լոյսին ու տոկալու կամքը, ճանչցան սերմերը մեր քրտնքին ու ճիգին, ու մեզ արժանի գտան ապրելու:

Նիքօլա Եօսկա այդ քիչերէն մէկն է:

Ան մեր ցեղը պրպտեց, ու մեր մէջ գտաւ ժողովուրդ մը որ արեւելքի մէջ արեւմուտքի միտքն էր կանչեր, ու արեւ-

մուտք էր տարեր արեւելքի խորհուրդը, որ ձգտեր էր ճշմարտութեան, գեղեցկութիւնը գտեր ու զայն քանդակեր անկորնչելի երգերու եւ քերթուածներու մէջ, մաղաղաթներու եւ դմբէթներու վրայ. ան մեր մէջ գտաւ այդ ժողովուրդը, ու զայն սրտանց սիրեց, սիրեց հաճոյքով, ինքնաբերաբար, առանց որ մէկը սէր մուրար իրմէ, առանց սպասելու երախտադիտութեան բառ մը:

Բան մը կը պարտինք, նախ, գիտնական Եօռկային:

ՏԱՅԵՐԸ ՌՈՒՄԵՆ ՊԵՄՄՈՒԹԵԱՆՈՒՄԸ

Եօռկա իր ժողովուրդին պատմութիւնը ուսումնասիրելու ատեն, հարկաւ, իր ամէն քայլափոխին, պիտի հանդիպէր Հայո: Ան Հայը ճանչցաւ նախ ուսմէն երկրին ու ժողովուրդին հետ անոր ունեցած կապին մէջ: Արդարեւ ժողովուրդ մը որ եօթը հարիւր տարի առաջ տասնեակ հազարով եկեր է այս երկիրը, հոն ասպնջականութիւն գտեր, իր քրտինքն է խառնեւ անոր հողին եւ բաժներ անոր ցաւն ու հրճուանքը, չէր կրնար զինքը անտարբեր թողուլ:

Եօռկայի առաջին ուսումնասիրութիւնները Հայ տարրին մասին՝ նուիրուած են, արդարեւ, ուսմէն պատմութեան մէջ անոր կատարած դերին:

Այս մասին նօթերու կարելի է հանդիպել իր զանազան երկերուն մէջ, ինչպէս՝

Studii şi Documente ուսումնասիրութեանց չարքին դաշնադան հատորներուն մէջ բաղմաթիւ տեղեր (հատոր I—II, V, VI, VII, XI, XII եւայլն):

Neamul Românesc în Bucovina (Bucureşti, 1905, pp. 33, 47 etc.).

Ceva Despre Ocupația Austriacă în Anii 1789—1791 (Anale, XXXII, pp. 262—263).

Acte şi Fragmente (Bucureşti, 1895, I, p. 304).

Inscripții din Bisericile României (I, Bucureşti, 1905, pp. 228—229).

Inscripții Botoșaneni (Bucureşti, 1905, p. 32).

Neamul Românesc în Basarabia (Bucureşti, 1905, p. 238).

Studii Istorice Asupra Chilieii şi Cetății Albe (Bucureşti, 1900).

Geschichte des rumänischen Volkes (1905, I, p. 165).

Histoire des Roumains et de leur Civilisation (Bucarest, 1922, p. 123).

ՏԱՅՈՅ ԴԵՐԸ ՌՈՒՄԵՆ ԿՈՄԵՄՈՒՐԻՄՆ ԿԵԼ

Այս նիւթը Եօռկա յաճախ շօշափած է իր դասախօսութեանց եւ իր պատմական երկերուն մէջ: Որովհետեւ առաւելագէս Հայ առեւտուրն էր որ Հայ տարրին գոյութիւնը զգալի ըրաւ այս ասպնջական հողին վրայ: Ու Եօռկա հաստատեց որ արդարեւ Հայերը մեծ դեր են կատարած ուսմէն առեւտուրին մէջ՝ շէնցնելով մասնաւորապէս Մոլտովայի եօթը քաղաքները:

Այս առթիւ, բացի քիչ առաջ մեր թուածներէն, յիշենք իր քանի մը երկերը եւս՝ ուր կարելի է փաստերու հանդիպել Հայ տարրին մասնաւորապէս առեւտրական դերին շուրջ:

Istoria Comerțului Românesc (Văleni-de-Munte, I, 1915).

Negoțul şi Meşteşugurile în Trecutul Românesc (Bucureşti, 1906, p. 263).

Relațiile Comerciale ale Țerilor Noastre cu Lembergul (Bucureşti, 1900, p. 49).

Istoria Negoțului din Botoșani (Conferința la Botoșani, 16 Mai 1906).

ՏԱՅԵՐԸ ԵՒ ԽԱՉԱԿՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Եօռկա, պատմաբանը՝ որ յաճախ առիթը ունեցած է պրպտել հին դարերը, եւ որ սիրած է զննել մանաւանդ խաչակրութեանց շրջանը՝ չէր կրնար անտեսել եւ Հայ ժողովուրդին դերը այդ խաչակրութեանց մէջ, մանաւանդ այն կապը զոր Հայերը ունեցան այդ առթիւ արեւմուտքի հետ,

տեսնէ: Ըսել կ'ուզէր թէ անոր ընթերցումը թերեւս աղդէր անոնց վրայ որ վճռեցին հայկական դատը...

Այս հատորին մէջ է որ Եօռկա յիշելէ յետոյ թէ Բիւզանդիոն դեր չէ ունեցած Կիլիկիոյ ստեղծման մէջ, հրապարակ կը դնէ պատմական նոր տեսակէտ մը — Գերման Կայսրութեան կապը Կիլիկիոյ հայ վեհապետներուն հետ՝ Կիլիկեան Հայաստանի ստեղծման պահուն, եւ հայ թագաւորներուն գործօն դերը Խաչակրութեանց մէջ, մերթ իբրեւ ամէնէն զօրաւոր ազդակը, մերթ ալ իբրեւ ուղղակի նախաձեռնող, որովհետեւ, կ'ըսէ, «որոշ թուականէ մը յետոյ, Հայաստան կը դառնայ խաչակրութեան երկիր մը, — Հայաստան ինքն է որ կը ստեղծէ Խաչակրութիւնը, զայն կը դրդէ, զայն կը վարէ, զայն կը խտացնէ»:

«ՀԱՅԵՐԸ ՌՈՒՄԱՆՈՅ ՄԷՂ» (LES ARMÉNIENS DE ROUMANIE)

Սօրպօնի դասախօսութիւններէն անմիջապէս վերջ՝ Հայկ. Բարեգ. Ընդհ. Միութեան ընդհանուր տնօրէնութիւնը, 1929 Յունուարին, Պողոս-Նուպար Մատենադարանի սրահին մէջ ընդունելութիւն մը սարքեց ի պատիւ Հայաստէր գիտնականին, ուր ան խօսեցաւ ճառ մը Ռումանիոյ Հայերուն մասին, յետոյ տպուած Պուքրէշ կատարած չորս բանախօսութեանց հետ մէկտեղ:

Արդ ճառին մէջ Եօռկա ակնարկ մը կը նետէ ռումանահայ գաղութի կազմութեան, անոր անցեալին ու ներկային վրայ, ու կ'եզրակացնէ.

«Պէտք է աւելցնել, լրացնելու համար, թէ Ռումանիոյ Հայերը կը ճանչնան դժուարին ու նրբին արուեստը միացնելու երկու պարտականութիւններ, — պարտականութիւն մը հանդէպ իրենց կրօնքին եւ իրենց ցեղին՝ զոր երբեք մոռցած չեն, եւ պարտականութիւնը հանդէպ այն երկրին ուր իրենք եւ իրենց նախնիքը հաստատուած են շատ հին ատեններէ ի վեր: Նշեալներ են անոնք մեզ համար, ազնիւ եղբայրներ,

միեւնոյն ատեն ըլլալով ընտիր զաւակները իրենց հին հայրենիքին: Արդ, աւելի լաւագոյն դոյնստ մը չկայ զոր կարելի ըլլայ ընել դժբախտ մեծ աղբի մը մասին, որ պահպանած իր բովանդակ բարոյական գանձը, անկարող է վերստեղծելու եւ բարձրացնելու իր հայրենիքը այնպիսի բարձրութեան մը՝ որուն կարող էր ցեղը»:

«ՉՈՐԱ ԲԱՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ» (PATRU CONFERINȚI DESPRE ARMENIA)

Փարիզէն Պուքրէշ դարձին՝ Աթէնէ-Եօռկայի դասախօսութեանց շարքին իբր մաս՝ Նիքօլա Եօռկա չորս դասախօսութիւն ըրաւ Պուքրէշի Աղգ. Թատրոնի բեմէն, առաջինը 1929 Փետր. 18ին, նիւթ ունենալով Հայաստանի հողամասը, երկրորդը՝ Փետր. 20ին՝ հայ ցեղին մասին, երրորդը՝ Փետր. 22ին՝ հայ պատմութեան մասին, եւ չորրորդը՝ Փետր. 25ին՝ հայ գրականութեան եւ արուեստներուն վրայ, — բոլորն ալ յետոյ ամփոփուած հատորի մը մէջ:

Առաջին դասախօսութեան մէջ Եօռկա, ներածութենէ մը յետոյ, կը խօսի հայ ցեղի հայրենիքին, ու անոր բնական աշխարհագրութեանը վրայ, նկարագրելով լեռները, լիճերը, գետերը, գիւղերն եւ քաղաքները, կլիման ու բերքերը, նախ հին Հայաստանը, «որուն համար թէ բախտ եւ թէ դժբախտութիւն էր գտնուիլ լեռնային այս օրրանին մէջ», յետոյ Հայակիլիկիան, ուր ան աւելի դիւրաւ կրնար շփուիլ արեւմուտքի հետ, եւ վերջապէս այն միւս «Հայաստան»ները որոնք հայ գաղութները եղան, սկսելով Խրիմէն, եւ հասնելով մինչեւ Լեհաստան, Մոլդովա եւ Թրանսիլվանիա, եւ ուր հայ ժողովուրդը ստիպուեցաւ փնտռել իր նոր հայրենիքը՝ երբ սարսափներու օրերը եկան, որովհետեւ «երբեք ժողովուրդ մը չէ տոկացած այնքան անարդարութեան եւ չէ կրած այնքան անգթութիւն՝ որքան հայ ժողովուրդը»:

Մոգական լապտերով ցոյց կը տրուէին Հայաստանի տեսարանները. Հայաստանի քարտէսը, սակայն, լաւ չերեւցաւ

պատառին վրայ. ակնարկելով ատոր, Եօռկա սապէս վերջացուց իր բանախօսութիւնը.

«Հայաստանի քարտէսը չուղեց երեւալ, որովհետեւ քաղաքակիրթ աշխարհին պարտքն է դայն ստեղծել»:

Երկրորդ դասախօսութեան մէջ ան կը խօսի հայ ցեղին վրայ՝ մեկնելով այն տեսակէտէն թէ զուտ անխառն ցեղեր գոյութիւն չունին, եւ թէ Հայերն ալ իրենց ցեղային կազմութեան ատեն կրած են ազդեցութիւններ՝ թէեւ անկէ յետոյ կրցած են իրենց ցեղային դիմագիծը անվթար պահել: Ներկայ հայ ցեղը ա՛ն ալ շարունակութիւնը կը նկատէ Թրակիայէն Փոքր-Ասիա դադթող Արմէններուն՝ որոնց խառնուեցաւ Հայաստանի նախաքնիկ տարրը, ուրարտական ցեղը: Նորածոյ ցեղը ժառանգեց բնիկներուն թէքնիք քաղաքակրթութիւնը, բայց պահպանեց Արմէններուն դիմագիծն ու հոգիի դիժերը: Հայկական գեղեցկութիւնը Արմէններէն կու գայ: Եւ անոնցմէ կու գան նմանութեան գիծերը Հայերուն եւ Ռուսներուն միջեւ, որովհետեւ «մենք Ռուսներս աղգական ենք Հայոց հետ, քանի որ Թրակեան միեւնոյն արիւնը կը կրենք, եւ քանի որ երկու ժողովուրդներն ալ ժառանգած են քանի մը յատկութիւններ, — հակում դէպի բանաստեղծութիւն, սէր երաժշտութեան եւայլն»: Հայերը ի սկզբան հողագործ էին, եւ ոչ թէ քաղքենի, առեւտրական, հետամուտ ճարտարարուեստի եւ արհեստի՝ ինչպէս եղան դադութեան մէջ: Հայը ի բնէ կապուած է գիւղին ու հողին, կ'ըսէ Եօռկա:

Երրորդ դասախօսութեան նիւթը հայ ժողովուրդի պատմութիւնն է: Եօռկա կ'ըսէ թէ ժողովուրդները երբեմն ցնորքներէ կը տարուին իրենց պատմութիւնը գրելու, իրենց ազգ. պատմութեան սկիզբը նշանակելու ատեն, ինչպէս կ'ընէին Ռուսները, մինչեւ 1880, իրենք զիրենք Հռոմէն ծնցնելով, ինչպէս կ'ընեն հիմա Յոյները՝ Թեմիսթոկլէսը իւրացնելով, ինչպէս կ'ընեն Պուլկարները եւայլն: Պէտք է տարբեր նախանձախնդրութիւն ազգ. պատմութիւն մը ճշտելու ատեն: Հայերը պէտք է իրենց ազգային բուն պատմութիւնը սկսին

Դ. դարէն, երբ անոնք սկսան հետզհետէ ազգ մը դառնալ, — նախ, 303ին յարելով քրիստոնէութեան, յետոյ 412ին՝ ստեղծելով սեփական այբուբեն, եւ վերջապէս 552ին՝ կազմելով ինքնուրոյն եկեղեցի:

Եօռկա յետոյ կը շարունակէ նիւթը՝ նախ ներկայացնելով Նախահայաստանը, յետոյ Հայաստանի կապը Հռոմի եւ Պարթեւներու հետ, Բիւզանդիոնի հետ յարաբերութիւնները, արաբական նուաճումը, Անին, Թաթարները, Հայակիլիկիան եւ կ'եզրակացնէ.

«Երրորդ անհետացաւ հայկ. վերջին պետութիւնը՝ Հայերը պիտի մնային մարդկային աւազ մը լոկ, որեւէ մէկուն ձեռքը, եթէ չըլլար սա դմայելի համերաշխութիւնը իրենց ամբողջական կազմակերպութեան մէջ. եթէ չունենային այն միւս բանը որ կրնայ պետութիւնն ալ փոխարինել, — կրօնը, եւ գրականութիւնը զոր այդ կրօնը կը ներշնչէ: Արդ որքան ատեն որ ժողովուրդ մը կը պահպանէ բարոյական տարր մը որուն շուրջը կրնայ միանալ՝ այդ ազգը կրնայ ապրիլ աւելի երկար քան անոնք որոնք աւելի տարածուն երկիրներ ունին եւ որոնց կը պակսի սակայն հոգեկան այն տարրը՝ որ կրնայ ի հարկին երկրի մը տեղը բռնել եւ որ պատեհ ժամուն կրնայ եւ վերստեղծել զայն»:

Չորրորդ բանախօսութեան մէջ ան մեծապէս հարուստ կը հռչակէ հայ գրականութիւնը եւ ինքնատիպ. կը գտնէ որ հայ միտքը անցած է գրական բոլոր դպրոցներէն, բայց ամէնէն արժէքաւորը կը նկատէ հայ ժողովրդական բանաստեղծութիւնը: Անցնելով բուն նիւթին կը ներկայացնէ անգիր դպրութեան շրջանը, յետոյ ոսկեդարը, ի վերջոյ տաղասացներն ու աշուղները, մէջբերումներ ընելով Կոստանդին Երզնկացիէն, Ֆրիկէն եւ Խաչատուր Կեչառուեցիէն, հուսկ ուրեմն գալով նոր գրականութեան եւ մէջբերելով նմուշներ ժամանակակից բանաստեղծներէն:

Նոյն դասախօսութեան երկրորդ մասին մէջ աչքէ կ'անցընէ հայ արուեստները, ճարտարապետութիւնը փառքը հռչակելով Բագրատունիներուն եւ մանրանկարչութիւնը

Ռուբինեանց, գտնելով որ ժամանակակից հայ միտքը իր նախնիքներէն ժառանգած է գոյներու զգացումը, կեանքի զուարթութիւնը, պաշտումը դիւցազուններուն եւ բնութեան հրաշալիքներուն, — գիծեր որոնք ամէնէն դրաւիչ յատկանիշներն են հայ արուեստին: Ու կ'ըզրակացնէ.

«Ապահով եմ որ հոգիին մէջ ներկաներէն անոնց՝ որ հայ ազգին չեն պատկանիր՝ ծագեցաւ միեւնոյն փափաքը, որով տոգորուած էին սոյն դասախօսութեանց սկիզբը, — թէ արդարութիւնը, որուն սկսած են արժանանալ բոլոր ժողովուրդները, եւ նոյն իսկ անոնք որ արժանի չէին անոր, վերջապէս տարածուի նաեւ հայ ժողովուրդին վրայ, որ զայն կը պահանջէ երկու հազար տարիէ ի վեր:»

* * *

Այս հատորներէն զատ՝ բազմաթիւ են իր այն յօդուածները որոնք կը շօշափեն հայ ժողովուրդին ու իր մշակոյթը, ցրուած զանազան թերթերու եւ պարբերականներու մէջ: Անոնց բոլորին մէջ ալ Եօռկա կը ներկայանայ ջերմ համակիր մը մեր ժողովուրդի հոգեկան արժէքներուն եւ ցաւակից մեր տառապանքին: Ու չափազանցութիւն չէ ըսել թէ հայ անունը այդ յօդուածներուն շատ բան կը պարտի այն համակրութենէն զոր կը վայելէ այս պահուստ ուսմէն երկրին մէջ, ուր եթէ Հայը սիրուած է դարերու ընթացքին իր այստեղ թափած քրտինքին համար, Եօռկան է որ կ'աղաղակէ անոր հոգեկան արժէքները:

Հայաջինջ սարսափները, հայկական ոգորումն ու առաջին յոյսերը Արարատի ստորոտը՝ յուզեցին եւ խանդավառեցին մեր բարեկամները համաշխարհային սպանդի օրերուն: Անոնք տոգորուեցան մեր սուգով ու յոյսով: Զէր կրնար անտարբեր մնալ նաեւ Նիքօլա Եօռկան՝ տեսնելով մարտիրոսազրութիւնը ժողովուրդի մը եւ անոր ոգորումը յաղթանակին համար: Այդ օրերուն ուսմէն ժողովուրդը ինքն ալ կու լար, ու անոր մտաւորական ընտրանին՝ ինչպէս արքունիքն

ու կառավարութիւնը, ապաստանած էին Եաշ, Պուքէշը յանձնուած ըլլալով թշնամիներու լուծին: Ու ուսմէն ժողովուրդին համար այդ սղաւոր օրերուն՝ Եօռկան, իր Նեամու Ռօմբնէսի թերթին մէջ, զոր հետը փոխադրած էր Եաշ, մեր ցեղին Գողգոթան պատմեց ու յայտնեց իր եղբայրական կակիծը: Այդ օրերուն էր որ Փրանսական թարգմանութեան մը վրայէն ուսմաներէնի վերածեց նմուշ մը մեր դրականութենէն:

«Din Lirica Armeană» հատորին առթիւ, զոր համալսարանի իր սաներէն մէկը Գրիգոր Աւագեան, ընկերակցութեամբ ուսմէն երիտասարդ բանաստեղծի մը՝ Միրզա Կէօրկիւի, լոյս ընծայեց 1922ին, «Բուլթուրա Նացիոնալը»-ի տպագրութեամբ՝ նմուշներ տալով հայ հին բանաստեղծութենէն, Եօռկա Բրայօվայի Ramuri հանդէսին մէջ (1922 Նոյ. 19) «Հայ Գրականութիւնը» խորագրին տակ խմբագրական յօդուած մը հրատարակեց, ուր կ'ըսէր. «Այսպիսի պահու մը երբ հայ ժողովուրդը ինքզինքը պաշտպանութեանը յանձնած է դաշնակիցներուն՝ այլատարր ազգերէ կրած իր ամենասուսկալի հալածանքներուն հետեւանքով, տեսակ մը սիրտիանք է՝ հին եւ աղնիւ ցեղի մը համար՝ ամենուրեք հետզհետէ ճանչցնել կարեւորութիւնն ու յատկանշականութիւնը զոր ունեցած է տիեզերական քաղաքակրթութեան զարգացման մէջ: Շատ տարի կայ որ Սթըլիգովսկիի համբերատար եւ արդիւնալից ուսումնասիրութիւնները այն եղբակացութեան բերին թէ Բիւզանդիոնի կողքին Հայաստան ունեցած է զօրաւոր ազդեցութիւն մը Միջին Դարու արուեստին վրայ, եւ նոյն իսկ, ինչ որ բացարձակապէս ճիշտ է, Արեւմուտքի արուեստը՝ իր ուսմանական փուլին մէջ՝ ներշնչուած է, Փրանսացի խաչակիրներու դէպի Արեւելք շարժումին ատեն, ԺԱ. դարու հայ յիշատակարաններէն, բազմաթիւ եկեղեցիներով քաղաքին՝ Անիի մէջ եւ այլուր, մինչեւ ծովեզերեայ նոր Հայաստանը Միջերկրականի ափերուն վրայ: Հոն էր որ հանդիպեցան Սաչին համար մարտնչող կաթոլիկ պետերը, այլադաւաններու՝ Տաւրոսի հովիտներու իշխաններուն հետ,

յաւերժացնելով իրենց տուներուն եւ մատուռներուն մէջ՝ աւանդութիւնները շատ աւելի պատկառելի արուեստի մը, զոր Հայերը բերած էին Հիւսիսէն, Կովկասի իրենց հեռաւոր հայրենիքէն հոն դադրած ատեն:»

Հայ Երգի Երեկոյեան առթիւ, 1925 Յունիս 2ին, Եօռկա Աթէնէի մէջ խօսեցաւ գեղեցիկ ճառ մը՝ զոր յաջորդօրէն պիտի տային ռումէն բոլոր թերթերը անակնկալ ներբողը ընելով այսպէս հայ ժողովուրդին ու անոր մշակոյթին: Այդ ճառին մէջ է որ Եօռկա թուեց հայ գաղթերը դէպի Ռումանիա դարերու ընթացքին, հայ տարրին խաղացած գերը այս երկրին մէջ՝ իբրեւ «աշխատակից» ռումէն ցեղին՝ Իշխանապետութեանց ստեղծման ատեն, ահնարկեց հին հայ քաղաքակրթութեան, Բիւզանդիոնի մէջ Հայոց կատարած գերին, ծանրացաւ Կիլիկեան Հայաստանի վրայ, եւ վերջապէս նոր օրերուն վրայ, երբ արդէն հայ ժողովուրդը կը հեծէ բայց կը տքնի, ու միշտ կը ձգտի վերելքի, երբ «ան կը փորձէ իր հին քաղաքակրթութեան բեկորները փրկել: Իր այդ օրերու գրականութիւնը կը գտնուի խոր, յուզիչ թախիծի մը շնչաւոր ներքեւ: Ու արդարեւ վերջին դարուն ահաւոր ճիգ մը պէտք եղաւ որ յուսալքուած եւ ընկճուած ժողովուրդի մը դարձեալ ներարկուի յոյսը, վաղուան օրերու հաւատքը, եւ քաջութիւնը անոնց սպասելու, հասնելու: Ու դարձեալ հայ երգիչներն էին որ այդ յարութիւնը բերին հոգիներու մէջ: Տուայտող ժողովուրդին ծոցը մնացին անոնք, տառապելով անոր տառապանքներով, ու իրենց երգերուն մէջ յոյսի մը ժպիտը դնելով, ինչպէս Ճիւանին որ եղաւ ամենավերջին աշուղը»: Եօռկա յետոյ պարզեց վերջին պատերազմին ընթացքին Հայոց մատուցած մեծ ծառայութիւնները ի նպաստ քաղաքակրթութեան դատին, եւ սարսափներն ու հալածանքները որոնց ենթարկուեցան անոնք: Յիշեցուց այս առթիւ խոստումներն ու յանձնառութիւնները զորս Եւրոպա ըրաւ հայ ժողովուրդին, ու եզրակացուց. «Եթէ դիւանագէտները չահ ունին մոռնալու հայ ժողովուրդին տառապանքները, եւ յանձնառութիւնները որ եղան անոր, ժողովուրդները,

իրենք, չպիտի մոռնան զանոնք: Անոնց մէջ քանդակուած է այլեւս այն նշանաբանը թէ ամէն ժողովուրդ պէտք է ինք դժէ իր ճակատագիրը, նշանաբան՝ որուն համար արիւն թափեցին ժողովուրդները, իրենք: Ի՞նչ խօսք որ Հայը մէկն է այն ժողովուրդներէն որոնք ամէնէն աւելի իրաւունք ունին վերադառնալու իրենց անկախութիւնը:»

Համերգի մը առթիւ, զոր Կեռլայի հայ երգչախումբը սարքեց Պուրէշ, Աթէնէի քրահը, 1928 Յունիս 4ին, Եօռկա Նէամուլ Ռօմբէֆի մէջ հրատարակեց խմբագրական յօդուած մը ուր կ'ըսէր. «Հանդէպ Հայաստանի, կտորներու բաժնուած՝ ինչպէս մենք էինք այնքան ատեն, Հայաստանի՝ որուն առջեւ երկար ատենի մը համար փակ են ապագայի հեռանկարները, ամբողջ մարդկութիւնը պարտք մը ունի հատուցանելիք: Նախ մարտիրոս ժողովուրդի մը երկար տառապանքին համար, որ մօտ հազար տարի տեսած է՝ աւելի երկար քան մեր Արտէալինը. հայ ժողովուրդին կրած չարչարանքը նոյն իսկ այս դարուն մէջ՝ իր նմանը չունի: Արդ եթէ մարդկային տառապանքը մեզ կը կսկծացնէ՝ կսկիծը աւելի խորունկ կը դառնայ այն անարդարութեան առջեւ որ կը դործուի աշխատանքի մը հանդէպ, աշխատանքի մը՝ որ թափուած է դահարներ տալու համար մեր հասարակաց մշակոյթին»: Յետոյ կը խօսի այն նպաստին համար զոր հայ ժողովուրդը տուաւ քաղաքակրթութեան, յիշելով մասնաւորապէս ճարտարապետութիւնը, մանրանկարչութիւնը, երաժշտութիւնը:

Արշակ Զօպանեանի Roseraie d'Arménieին առթիւ, որ յաճախ ազրիւր ծառայած է իրեն ուսումնասիրելու համար մեր հին բանաստեղծութիւնը, Եօռկա քանիցս դրած է դրուատակից, շնչաւորով արժէքը անոր պարունակած նմուշներուն եւ ոգին որ դրդած է լոյս ընծայելու երեք հատորները այդ Վարդեմիքներուն:

Հայ Արուեստի Ֆուցահանդէսին առթիւ Եօռկա հրատարակեց ջերմ խմբագրական մը իր թերթին՝ Նէամուլ Ռօմբէֆի (21 Յունիս 1930) մէջ, ուրկէ արտատպեցին ուրիշ

թերթեր ալ: Այդ խմբագրականին մէջ դրուատիքը ընելէ յետոյ ձեռնարկին ու նախաձեռնողներուն, կ'ըսէ թէ տարբեր երկիրներէ հաւաքուած ու տարբեր շրջաններու պատկանող հայ արուեստի այս նմուշները եկան անգամ մըն ալ պարզելու հայ մշակոյթի ոգին, որովհետեւ «երկրէ երկիր եւ դարէ դար ազգային նոյն ներշնչումն է, որուն մէջ կը միաձուլուին հայ ազգի իրապաշտ ոգին, արեւելքի վիպապաշտ տարրերը եւ միջնադարեան Ֆրանսայի բանաստեղծութիւնը»:

Յիշենք դարձեալ որ ան ռումաներէնի վերածած է շատ մը քերթուածներ հին եւ նոր հայ բանաստեղծներէ, ինչպէս Կոստանդին Երզնկացիէ, Ֆրիկէ, Խաչատուր Կեչառուեցիէ, Մկրտիչ Պէշիքթաշեանէ, Յովհ. Թումանեանէ, Դանիէլ Վարուժանէ, Վահան Տէրեանէ, Սիպիլէ, Վահան Թէքեանէ, Անայիսէ եւայլն:

Յօդակա իր յօդուածներուն եւ բանաստեղծեանց մէջ սիրած է մանաւանդ պարագայ մը շեշտել, — կապը երկու ժողովուրդներուն, Հայուն ու Ռումէնին: Ոչ միայն այն կապը որ ստեղծուած է ասպնջականութենէն՝ զոր ռումէն ժողովուրդը ցոյց տուաւ իր ամերը ապաստանող հայ բեկորներուն, եւ այն ստեղծագործ ձիգէն՝ զոր այդ բեկորները գործ դրին զիրենք հիւրընկալող երկրին մէջ՝ օգնելով քաղաքներու հիմնարկութեան, անոնց առեւտուրին, եւ հոսակ ուրեմն երկրին պետական կեանքին, այլ ցեղային կապը որ աւելի հինէն կու գայ, — ցեղակցութիւնը Արմէններուն ուրկէ մենք կը սերինք եւ Դակերուն որոնք նախահայրերն են Ռումէններուն, բոլորն ալ սերած Թրակեան ընտանիքէն, պարագայ զոր Յօդակա չմոռցաւ շեշտել վերջերս նոյն իսկ կարճ զրոյցին մէջ՝ պարզելու առթիւ, Պուքրէշի Ռատիօ-Կայանէն, ռումէն ցեղին ծագումը:

* * *

Միայն գրչով չաջակցեցաւ ան մեղի:

Յօդակա անունը կապուած է նաեւ շատ մը ձեռնարկներու որ այս երկրին մէջ եղած են մեր անունը սիրեցնելու հա-

մար: Բոլորին ալ վրայ եղած է իր հովանաւորութիւնը, ու անոնցմէ շատերը մարմին առած են իր դրդումովն ու քաջալերութեամբ: Այնպէս որ Յօդակա հայ գաղութին համար եղած է սրտցաւ բարեկամ մը, ու հովանաւորը՝ անոր մտքի շատ մը ձիգերուն:

Ինքն էր որ իր հովանաւորութեամբ հնարաւոր դարձուց Հայ Երգի Երեկոն, զոր համեստ պատրաստութեամբ բայց անխոնջ հոգիով հայ երաժիշտ մը 1925 Յունիս 2ին տուաւ Պուքրէշ, Աթէնէի սրահին մէջ: Արդարեւ Լեւոն Նդիազարեանի նախաձեռնած այդ համերգը, Բընթարէա Ռօմընէասըը երգչախումբին մասնակցութեամբ, այդ գիշերը գեղեցիկ առիթ մը եղաւ հայ արուեստի փառաբանութեան համար, առիթ՝ որ պիտի կրկնուէր քիչ յետոյ, Յունիս 9ին, Թէաթրու-Փօփուլարի մէջ, երկրորդ համերգով մը:

Ինքն էր որ նախաձեռնարկ եղաւ հայ ժողովուրդին եւ անոր դրականութեան նուիրելու մէկ թիւը (1925 Յունիս 5) Universul Literarի, որ այն տարին լոյս կը տեսնէր իր տնօրէնութեանը տակ: Այդ թիւին մէջ է որ ինքը գրեց երկու յօդուածներ միջնադարեան հայ բանաստեղծութեան եւ Պօթօշանի հայերէն արձանագրութեանց վրայ, ու Թարգմանեց քերթուած մը Թումանեանէն, այլ եւ տուաւ նմուշներ հայ նկարիչներէ եւ արձանագործներէ (Թէրլէմէզեան, Խաչատրեան, Ֆէթիաճեան, Տէր Մարուքեան), էջեր հին եւ նոր հայ գրողներէ Թարգմանուած (Յովհաննէս Երզնկացի, Յովհաննէս Թլկուրանցի, Դոնկիանոս, Ճիւանի, Զարդարեան, Օտեան), ու քանի մը ուսումնասիրական յօդուածներ դանաղաներէ, — Փրօֆ. Իօն Սըն Ճօրճուէ՝ հայ քնարերգութեան մասին, Վ. Պրաթուլէսըուէ՝ հայ աւանդալէպերու շուրջ, եւ ընդհ. ազնարկ մը հայ գրականութեան ու արուեստի վրայ՝ գրուած հայ գրողէ մը:

Իրեն կը պարտինք Փրօֆ. Ֆրէտէրիք Մաքլէրի այցը Ռումանիա, ուր հայագէտ Ֆրանսացին ոչ միայն մեր արուեստին ու գրականութեան գովքը ըրաւ, 1927 Յունիսին, Ֆունտացիա Քարօլի բեմէն, երեք դասախօսութեանց մէջ խօսե-

լով հայ արուեստին, հայ գրականութեան եւ հայ թատրոնին մասին, այլ եւ նոթեր հաւաքելով ռումանահայ դաղութին անցեալին ու ներկային վրայ, նոթեր՝ որոնք ատաղձը պիտի կաղձէին յետագայ ուսումնասիրութեան մը:

Իր թելադրութեամբն ու հրաւերովն էր որ Ռումանիա այցի եկաւ երիտասարդ հայ գիտնականուհին, Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան, պրպտելու համար բիւղանդական արուեստի հետքերը Ռումանիոյ մէջ, եւ կաղմելու համար ատաղձը բաղդատական ուսումնասիրութեան մը:

Յիշենք նաեւ իր կապը Մխիթարեանց հետ: Վենետիկը սիրելի է իրեն ոչ միայն իբրեւ թագուհին Ազրիականի՝ ուր գիտնականը սփոփուելու կ'երթայ հնամենի գեղեցկութիւններով եւ ուր իր իսկ ճիգերով հիմնուած է Ռումէն Տունը ուսմէն երիտասարդութեան կարելի ընծայելու համար կայք մը, այլ նաեւ այն ճրագին համար որ աւելի քան երկու դարէ ի վեր կը պլպլայ Ս. Ղազարու կղզիին մէջ: Մխիթարեանց վանքը սիրելի է իրեն, ու սիրելի է իրեն տիտղոսը զոր Մխիթարեանք իրեն տուին, — Correspondant de l'Académie Arménienne de St. Lazare de Venise, տիտղոս զոր Եօռկա գործածած է անգամ մը նոյն իսկ իր մէկ երկին վրայ, նախընտրելով զայն աւելի մեծ տիտղոսներէ: Եօռկա աշխատակցած է նաեւ Վիեննայի Մխիթարեանց Հանդէս Ամսօրեային, որուն հանդէպ եւս կը պահէ համակրանք մը:

Հայ Արուեստի Յուշահանդէսը անոր շատ բան կը պարտի իր յաջողութենէն: Ինքն էր որ ջուշահանդէսը հովանաւորութեանը տակ դրաւ Հարաւ-Արեւելեան Եւրոպայի Ուսմանց Կաճառին, խրախուսեց նախաձեռնողները, եւ հնարաւոր դարձուց պետական շրջանակներու ալ բարեացակամութիւնը դէպի ձեռնարկ մը, որ համեստ պայմաններու մէջ սկսած, պիտի դառնար բացառիկ առիթ մը հայ արուեստը տարփողելու համար, եւ ամբողջ քառասուն օր, 1930 Յունիս 15էն Յուլիս 25, Ծօսէ Բիսէլէֆի Արուեստից Տաղաւարը պիտի դարձնէր ուսմէն մտաւոր ընտրանիին հետաքրքրութեան եւ համակրանքին առարկան, ու պիտի դրաւէր այցելութիւնը Ար-

քունիքին, պետական շրջանակներու, դիւանագիտական մարմնոյն եւ մտքի ու արուեստի լաւագոյն ներկայացուցիչներուն:

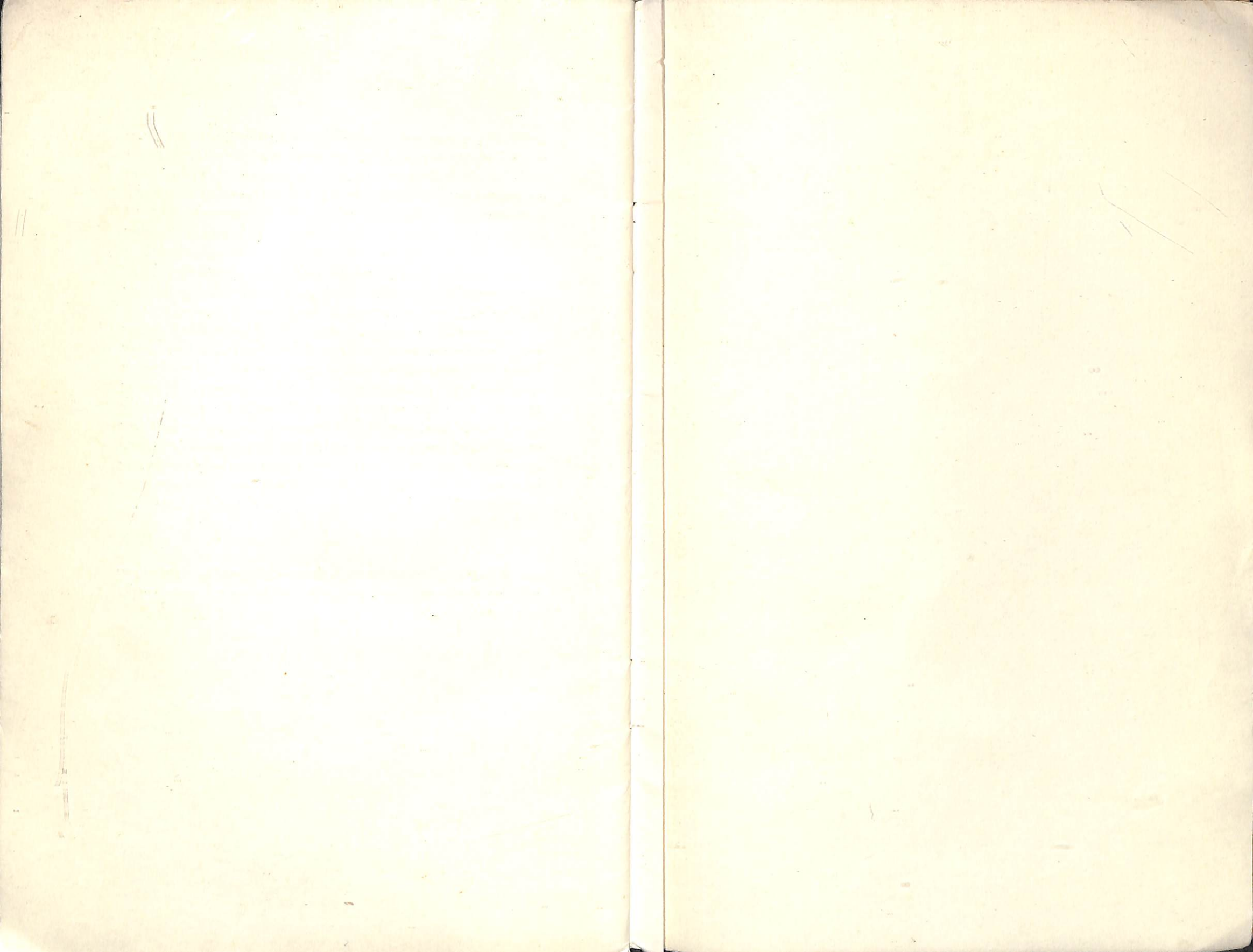
Ինքն է վերջապէս որ իր համակրական վերաբերումովն ու քաջալերութեամբը գրգիռ եղաւ կաղմելու Հայ Մշակոյթի Բարեկամներու Ընկերակցութիւնը՝ որ նպատակ ունի ոչ միայն հայ միտքն ու արուեստը ճանչցնել Հայուն, այլ դառնալ եւ կա'պ մը հայ եւ ուսմէն մտաւորականութեան միջեւ, մեր դարաւոր ճիգերը ճանչցնել մեր հիւրընկալ ժողովուրդին, ճանչցնել մերիններուն անոր ճիգերը, փոխադարձ ճանաչման մէջ գտնելով լաւագոյն ուղին փոխադարձ սիրոյ:

Ու Ռումէն եւ Հայ Ուսմանց եւ Բարեկամութեան Շրջանակը, որ ծնունդ առնելու վրայ է Հայ Մշակոյթի Բարեկամներու Ընկերակցութեան կից, չպիտի գլուխ ելլէր անշուշտ եթէ Եօռկայի սիրալիւր վերաբերումը, յուսադրիչ խօսքը չըլլար: Ու միշտ անոր աջակցութիւնովն է որ Շրջանակը պիտի ձգտի իրականացնել իր նպատակը, պարբերական հաւաքոյթներով ուր ուսումնասիրական գեկուցումներ պիտի ըլլան նիւթերու շուրջ որոնք շահագրգռեն երկու ժողովուրդներն ալ, եւ պարբերական հատորներով՝ ուր ուսմէն մտքին պիտի ծանօթացուին հայ ժողովուրդին մտքի ճիգերը:

* * *

Ակնածանք՝ պատկառելի վաստակին առջեւ գիտնականին, ու երախտագիտութիւն բարեկամին որ այնքան սրտանց սիրեց մեր ցեղը:

15811

Fundația Culturală Armeană
C. P. 555 București